

Text jako událost [2006]

Příprava na výklad na FF JČU v Českých Budějovicích, 26. 5. 2006

00 Úvodem

To, co tady budu vykládat, náleží do tzv. „první filosofie“, máme-li užít Aristotelova termínu. To se dnes může leckomu zdát záležitostí nejen neaktuální, ale vysloveně zastaralou. Naprostá většina současných filosofů se problémům první filosofie nevěnuje vůbec anebo jen zcela okrajově, a všichni se soustřeďují na nejrůznější otázky „druhých filosofii“ (ne-li dokonce „třetích“ a „čtvrtých“). A protože do „první filosofie“ náleží mnoho základních problémů, které je třeba řešit principiálně, bude platit také pro diskusi, která nejspíš bude následovat, že „de principiis non est disputandum“. Základní otázky filosofické resp. jejich řešení nelze dost dobře odvozovat z ničeho sekundárního. Takové řešení se pro řešení sekundárních, „praktických“ otázek musí buď osvědčit, anebo se neosvědčí. To je však záležitost tematicky velmi rozsáhlá a vyžaduje přesnost a důslednost v myšlenkových postupech. A tu právě nelze zaručit, jestliže do diskuse vstupují účastníci, vycházející z různých principů a tedy i z různých „prvních filosofii“.

01

Nejprve několik poznámek k „jazyku“; víte, že někteří myslitelé vytěsňují řadu základních filosofických otázek ze sféry svého zájmu poukazem k tomu, že jde „jen“ o jazykové problémy či pseudoproblémy. Sám jsem přesvědčen, že jazyk je pro filosofování základně důležitý a že někdy může inspirovat naše myšlení mimořádně podnětně; zároveň ovšem platí, že jazyk je také zdrojem mnoha setrvačností v našem myšlení, takže v takových případech se musíme rozhodnout pro myšlení i proti tomu, co nám jazyk napovídá. V našem případě ovšem nejde o nějaký převratně nový způsob myšlení, jako spíš o způsob zapomínaný a z teorie vytěsňovaný, ve skutečnosti však v denní praxi často uplatňovaný. Nejde tedy vůbec o něco „jazyku proti srsti“, dokonce mnohem méně, než je jazyku „proti srsti“ právě způsob „geometrický“. Ovšem po dvou a půl staletích filosoficky a vědecky propagovaného „zpředměťování“ dá trochu práce se z oněch tradičně vyjetých a zajetých kolejí dostat na širší „rovinu“. Na druhé straně to ovšem slabším myslitelům usnadňuje kritiku, že nejde o nic nového, a kdyby to bylo k něčemu, už dávno že by si toho někdo všiml.

02

Samo slovo „nepředmětný“ nebo „nepředmětnost“ není ani nové, ani málo používané; jde pouze o to, že se nikdo – pokud vím – nepokoušel na tom tematicky víc pracovat. (První s tím důkladněji pracoval již Hegel, u kterého najdeme vlastně dva termíny: „nichtgegenständlich“ a „ungegenständlich“; oba termíny opakovaně najdeme u různých hegelovců, u některých ještě žijících (např. u Theunissena z Freie Universität Berlin, teď už emeritovaného). V českém prostředí zavedl termín „nepředmětný“ a „nepředmětnost“ jako první – pokud vím – Patočka; v překladech se ovšem tu a tam vyskytl již dříve.

03

Co vlastně má popřít ona záporka „ne-“ ve slovech „ne-předmět“ a „ne-předmětný“? Co to vlastně je „předmět“ a „předmětnost“? O tom si také musíme udělat jasno, a pochopitelně to je terminologická záležitost. Nicméně není to věc naší libovůle nebo svévole, ale ty termíny – a také jejich ekvivalenty v jiných, zejména však starých jazycích, v latině a především v řečtině, v tom prvním a hlavním filosofickém jazyce – mají určitou svou historii, kterou nikdo nemůže zcela opomíjet. V tuto chvíli nám ovšem postačí jen upozornění na dvojí základní smysl oněch termínů. Někdy totiž míníme „předmět“ jako to, k čemu se např. ve svém myšlení vztahujeme – tedy vlastně „téma“; tento význam samozřejmě vůbec nechceme popírat oním „ne-“. Vždyť tematizace je neodlučitelná od myšlení, zejména pak filosofického (úzce souvisí s intencionalitou). Řecký termín pochází – asi – od Aristotela: HYPOKEIMENON (odvozeno z HYPO = pod, a KEIMAI = ležím), a měl původně gramatický význam: to, o čem se ve větě něco vypovídá. Ještě dodnes se zachovaly gramatické termíny latinského původu, ‚subjekt‘ a ‚predikát‘, česky ‚podmět‘ a ‚přísudek‘. Časem však docházelo k zvláštním, ne vždy

„logickým“ významovým posunům, jejichž průběh teď přeskočíme a přejdeme hned k výsledku: „předmět“ dostal poprvé své jméno v latině (subiectum, ale později obiectum), v řečtině pro to nebylo žádné zvláštní slovo. (Všude v Novotného překladech Platóna, kde se hojně vyskytuje slovo „předmět“, musíte pamatovat na to, že je tam vsunul překladatel, ale v původním řeckém textu to nenajdete; podobně v Křížově překladech Aristotela.)

04

Protože se tu nemůžeme dost opřít o nějakou původní řeckou etymologii (to slovo tam prostě chybí), musíme se opřít jednak o latinu (a ta je etymologicky poněkud zavádějící nebo aspoň dvojsmyslná či dvojnásobná – iacio x iaceo, ležím x házím), zejména však o češtinu: slovo „předmět“ je odvozeno od slovesa „předmetati“, tj. předmět je tím, co bylo „předmeteno“, „předhozeno“, tedy meteno, hozeno před ... (Srv. rozdíl oproti němčině: Gegenstand x Gegenwurf; v češtině „představa“ není to, co „stojí před“, ale to, co bylo „postaveno před“ – čeština dává přednost činnosti (metení, házení), zatímco němčina činnost spíše opouští (werfen – jen ve staré němčině, „Gegenwurf“ dnes vymizel) a dává přednost stabilitě (Gegen-stand, Vor-lage, Vor-stellung); z němčiny to pak do češtiny zpětně proniká. – A české slovo „předmět“ v tom smyslu etymologicky vlastně neodpovídá celkovému „modernímu“ evropskému myšlenkovému trendu, zejména nikoli „pozitivismu“ (včetně neopozitivismu a dalších odnoží), který si však s etymologií stejně nikdy nedělal velké starosti. (Příklad: factum je přece to, co „factum est“, co je „uděláno“, tedy „vytvořeno“, nikoli to, co je samo o sobě a v sobě. A přece ...)

05

Budeme tedy význam slova „předmět“ chápat tak, že jde o něco, co je „před“ námi, ať už to tam je „původně“, anebo ať jsme to tam „dali“ nebo „udělali“ (v každém případě to je něco, co tu nějak už bylo dříve, takže to do naší přítomnosti (kdy jsme „při-tom“) přichází z minulosti. (Upřesnění, co to vlastně je „minulost“, zatím odložíme, ale musíme se k tomu vrátit.) Už toto pochopení, podepřené etymologií (a nejen českou, nýbrž v mnoha jazycích, i starých), ukazuje, že jde o záležitost perspektivy a tudíž něčí perspektivy. To, co je přede mnou (nebo před námi, pokud je nás víc, co sdílíme stejnou nebo podobnou, blízkou perspektivu), není nebo nemusí být před mnoha jinými. Zvláště výrazným způsobem se to ukazuje, když – např. v latině – slovo „obiectum“ (původně ovšem „subiectum“) odvozujeme od sub-iacio, tedy od iacere = házet; to můžeme dobře a srozumitelně nahlédnout právě v češtině: předmět je to, to je „před-meteno“ – a to musí udělat někdo, nějaký aktivní „subjekt“, který nějakou „věc“ „hodí před sebe“ (eventuelně pod sebe, když si vzpomeneme na původní význam slova „subiectum“ a oné předpony „sub-“).

06

Nyní přejdeme k několika stručným poznámkám ve věci tzv. intencionality. Vynález pojmů a pojmovosti nejen umožnil, ale posléze si (vadně hned, po staletích lépe, ale stále ještě nikoli plně) vynutil reflexi toho, co se vlastně v důsledku tohoto vynálezu s naším myšlením stalo a vůbec děje. Zatímco původně „se“ mělo za to, že na jedné straně je náš myšlenkový akt a na druhé straně skutečnost, ke které se v tomto aktu myšlenkově vztahujeme, nyní se ukázalo (a to navzdory přetrvávajícímu obecnému povědomí), že vedle aktu vědomí a vedle skutečnosti uvědomované je tu ještě další člen, který nelze ztotožnit s žádnou „skutečností“ (jak tomu slovu běžně rozumíme). Už první starořeční myslitelé se pokoušeli tento další, „třetí“ člen myšlenkového vztahu ke skutečnosti, znovu nějak myšlenkově uchopit. Největší význam mělo jeho hypostazování jako zvláštní skutečnosti (už u pythagorejců, ale nejnámější je teorie „idejí“ jako „pravých skutečností“, jak ji známe z Platónových dialogů). Před více než stoletím použil Franz Brentano termínu „intencionální objekt“, s kterým budeme – po jistých úpravách – pracovat i my. Zásadním příspěvkem však byla Husserlova kritika Brentanova chápání: zatímco Brentano měl za to, že intencionální objekt je inherentní složkou intencionálního aktu (to právě kritizoval Husserl jako „psychologismus“), Husserl trvá na tom, že není součástí ani složkou výkonu myšlení, ale že je něčím samostatným a svébytným. Jeho argumentaci v zásadě přijímám, ale nepřijímám jeho celkovou koncepci, tj. filosofickou interpretaci.

07

Jak už řečeno, fenomenologii akceptuji jako jednu ze základních filosofických metod přístupu ke světu, ke skutečnosti vcelku, ale nemohu ji akceptovat jako celou filosofii. Týká se to už základních pojetí „fenoménu“; tady se mé odmítnutí a má kritika vztahuje už na Kanta (nebudu to podrobně rozebírat, ale v podstatě souhlasím s kritikou Hegelovou: v „jevu“ se vyjevuje něco, co samo není „jev“). Pochopení problému „intencionálních objektů“ (nebo také „předmětů – už Husserl sám někdy vedle termínu „Objekt“ užíván slova „Gegenstand“) považuji za základní předpoklad pro pochopení „skutečnosti“. Řecký typ pojmovosti, přejatý pak dalšími filosofy na celá staletí, vlastně více než na půl třetího tisíciletí, se vyznačuje tím, že všechno, k čemu se myšlenkově vztahuje, chápe jako „objekt“, jako „předmět“, tj. ve svém pochopení každou skutečnost zpředměťuje, tj. činí předmětem, objektem. Jak je to možné? Jak to vlastně „dělá“?

08

Nyní si musíme vyjasnit vztah mezi pojmy a intencionálními předměty. Trvám na tom, že pojem je součástí intencionálního aktu: každý pojem je jakýsi „program“, jímž se může a většinou má řídit myšlenkový akt. A to znamená, že to je jakýsi návod na to, jak se nějaký „předmět“ má a musí „pojímát“. V tom smyslu to nemůže být žádný „objekt“ či „předmět“ v tom smyslu, že by mohl ležet nebo stát „před“ námi, „naproti“ nám, takže bychom mohli být jen jeho vnějšími pozorovateli a zkoumateli. A teď snad to nejdůležitější: právě proto, že pojem sám o sobě není tím, k čemu se sám vztahuje a k čemu se vztahuje příslušný myšlenkový akt, musí být zcela specifickým a naprosto nerozlučným způsobem spjat s neméně přesně příslušným intencionálním objektem (předmětem). Tak, jako „neexistuje“ žádný pojem „o sobě“ (srv. s Bolzanovou „větou o sobě“), „neexistuje“ ani žádný intencionální „objekt o sobě“, tj. v nezávislosti na nějakém intencionálním aktu. V tom je odmítnuta platónská hypostaze „ideje“: neexistuje žádná „idea o sobě“, a už vůbec ne jako nějak „pravá skutečnost“. Nicméně zároveň je třeba důrazně vyslovit, že takto nově pochopená „idea“, přesněji vysloveno: intencionální „předmět“ (eventuálně „ne-předmět“, jak se k tomu hned vrátíme, tj. „korelát“ intencionálního aktu, což by mělo zahrnovat obojí) není subjektivní záležitostí, není součástí ani složkou naší subjektivity, našeho vědomí, našeho myšlení – v tom smyslu se do jisté míry „chová“ jako na tomto myšlení „nezávislá“ skutečnost. Tohle si musíme plně uvědomit a vstřípit do svého vědomí.

09

1.0

Tím opouštíme tematiku „nepředmětnosti“ v myšlení a přesunujeme svou pozornost k problémům nepředmětnosti ve skutečnosti. Uvidíte, že silně omezuje užívání termínu „realita“, protože tento termín sugeruje, že každá skutečnost má charakter „věci“, „res“, sám raději říkám „předmětu“ nebo „objektu“. Upozorňuji, že to vůbec neznamená, že se nějak distancuji od „realismu“ ve filosofii, jen od toho po mém soudu nevhodného termínu. (Věcně navazuji zejména na českou tradici „kritického realismu“; právě proto jsem už několikrát řekl, že touto orientací mi byl bližší můj učitel J. B. Kozák než Jan Patočka, a to i když jsem se od Patočky naučil mnohem víc než od Kozáka – ovšem fenomenologem jsem se nestal a stát nemohl.)

1.1